

BİZANS İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE KONSTANTİNOPOLİS'TE EĞİTİM

ATHANASIOS MARKOPOULOS*
ÇEV. AHMET AYDOĞAN

Bizans eğitimi cezbedici, araştırılması heyecan verici bir konudur ve bir dönemden diğerine esaslı değişiklikler gösterir. Elbette Bizans eğitiminin uzun tarihi boyunca değişmeksizin kalan sağlam kuralları vardı. Eğitim, Bizans tarihi boyunca özünü muhafaza ederek gelişip serpilmiş bu tür temel referans noktalarından biri oldu. Geçmişle -esas itibarıyla Helenistik- bağlarını muhafaza etti ve gelişmesini nispeten erken bir aşamada hem klasik tahsil ve terbiyeye, hem de Hristiyan inançlarına sadık kalmış olan bir *homo Byzantinus*'u yoğurup şekillendirerek bu bağlar üzerinde sürdürdü.

Bizans İmparatorluğu, tebaası üzerine hiçbir zaman zorunlu eğitim mükellefiyeti getirmediyse de, buna karşılık eğitim arzu eden ve masrafını karşılayacak varlığa sahip olan herkese açtı.¹ Ayrıca devlet, memurlarının hiç olmazsa temel okul eğitimine ihtiyaç duyduğunun gayet farkında olmasına karşın, eğitim devlet kademelerinde bir makam veya mevki edinmenin hiçbir zaman bir ön şartı olmadı. Buna mukabil var olduğunda eğitim herhangi bir kimsenin tekevvün ve tekâmülünde ziyadesiyle saygı duyulan bir unsur oldu, fakat bilhassa yüksek devlet memurlarında herkesin hayranlığını cezbediyordu.

IV. yüzyıl Hristiyanlarının Grek-Roma dünyasının ilim ve irfan mirasına karşı tavrı hakkında çok şey yazılıp çizilmiştir. Tecessüm etmiş tanrı inancına dayalı bir din olarak Hristiyanlık vazettiği inancı benimsemeleri için insanların eğitilmeleri gerektiği düşüncesine asla rağbet edemezdi. Buna karşılık, kadim dünyanın ilim ve irfan geleneğiyle temas ve münasebetin ancak Hristiyanlığın hayrına olacağını, tarihinin erken aşamasında fark etmişti. Haddizatında böyle bir temas ve münasebet bu

dönemin kurucu fikri tartışmalarında ve entelektüel meraklarında büyük bir rol oynadı.²

Bizans'ın ilk dönemlerinde eğitimin en büyük destekçilerinden biri İmparator İulianos ([Apostate] 361-363) idi. Genç imparator, Grek-Roma medeniyetinin tarihi meşruiyetini teolojik bakımdan bulması gerektiği görüşünü ortaya attı; din ve eğitim ayrılmaz koparılamaz derecede iç içe geçmişti, eğitimin nihai garantörü ise tanrısal öngörünün bizatihi kendisiydi. Bu kanaatle İulianos 362'de bir ferman yayınladı: Bu fermanla Hristiyan muallimler, ders kitabı olarak kullandıkları eserlere saygı duymadıkları iddiasıyla mesleklerini icradan men edildi. Ferman, devlet gözetimindeki okullara tatbik edildi fakat yasak, özel dersler veren ve ücretleri öğrenciler tarafından ödenen öğretmenlerin büyük çoğunluğuna ilişmedi.³ Nihayetinde gelişmelerin daha yavaş bir seyir almasını sağlayan Büyük Basileos (d. 329-ö. 379) oldu. *Grek Edebiyatından Nasıl Yararlanacaklarına Dair Gençlere Nutuk*'ta Hristiyanlara talebelerin yeni dinin ahlakıyla bağdaşan her şeyi pagan yazarlardan almaları kaydıyla klasiklerin tahsil ve terbiyesini tavsiye etti. Yakın arkadaşı ve dönemin en büyüleyici ve entelektüel bakımdan yerinde duramaz adamlarından biri olan Konstantinopolis Patriği Nazianzolu Gregorios (d. 329-ö. 390) İulianos'a yönelttiği eleştirilerde daha keskin ve etkileyiciydi. Gregorios, kadim pagan dönemlerin eserlerinin sadece paganların değil, Hristiyanların da yararlanması gereken bir miras olduğunu ileri sürüyordu. Geçen zaman bu görüşün gelecek yüzyıllarda haklılığını koruyacak en sağlam görüş olduğunu gösterdi ve Hristiyanlıkla hem dinî hem dünyevi alanlarda eski

* Fatih Üniversitesi

1 Athanasios Markopoulos, "Education", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, ed. Elizabeth Jeffreys vd., Oxford 2008, s. 785-795, özellikle s. 786.

2 Mesela bkz. Arnaldo Momigliano (ed.), *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, Oxford 1965.

3 *Codex Theodosianus*, 15.3.5=Codex Justinianus, 10.53.7.

edebî ve ilmî/irfani eserler arasındaki uzlaşmanın yolunu hazırladı.

Bizans'ta eğitim kişinin tercihine bırakılmış bir meseleydi ve hiçbir zaman okula kabul için kanunen haiz olunması gereken şartlar diye bir şey aranmadı. Ebeveyni hür yurttaş olan herhangi bir çocuğun okula alınmasının önünde hiçbir engel yoktu. Okullar her zaman şahıslar eliyle kurulup işletildiği için ebeveynin çocuğun eğitimini karşılayacak yeterli mali imkânlarla sahip olması gerekiyordu. Velilerce ödenen okul parası veya ders ücretlerine umumiyetle *misthos* veya *siteresion* denirdi. Bu ücretlerin seviyesi ile ilgili kesin bir bilgi yoktur; her ne kadar öğretmenin verdiği eğitime ve sahip olduğu şöhrete bağlı olsa da ücretlerin hayli yüksek olduklarını ancak dolaylı yoldan anlayabiliyoruz. Birçok durumda öğretmenlerin tahakkuk eden eğitim ücretini okul çocuklarının ebeveynlerinden ödenmesini talep ettikleri biliniyor. Hatta zaman zaman bunları tahsil etmek için hukuk mahkemelerine müracaat etmek zorunda kalmışlardır. X. yüzyılda Konstantinopolis'te *prokathemenos ton paiduterion* diye bilinen bir devlet dairesinin mevcudiyetinden haberdarız. Bu kurumun görevi, okulları denetlemektir. Öğretmenler arasında baş gösteren münakaşa ve ihtilaflar *eparkhos*, *patriarkhos*, hatta duruma göre bizzat imparatorun müdahalesiyle çözümlenebiliyordu. İmparatorluk hazinesinden zaman zaman belli öğretmenlere tahsisat ve ianeler gönderildiği vakiydi, ancak bunlar nadiren yeterli veya düzenli olarak ödenirdi. Aynı siyaset Konstantinopolis patriği tarafından da takip edilmiştir: Ancak bu durumda da mali destek düzenli ve yeterli olmaktan uzaktı. Birçok manastır temel okul eğitimini, daha sonra umumiyetle keşiş ya da ruhban sınıfına üye olmaları beklenen genç yatılı öğrencilere de tevdi ediyordu; ne var ki bu uygulama pek o kadar yaygın değildi.

Mamafih burada bütünüyle Bizans'a mahsus bir eğitimden söz etmenin mümkün olmadığını vurgulanması gerekir.⁴ Bizans Devleti ne *kendine mahsus*

bir eğitim biliyordu, ne de sunduğu eğitim üzerine yeni ilke veya kılavuzlar koydu. Bilakis Bizans'ın Helen ve Roma geçmişi, yapısı imparatorluğun son yıllarına kadar değişmeden kalmış olan bir eğitim sistemi miras bırakmıştı: çocuğa okuma yazmanın öğretildiği bir ilk veya temel okul ve müfredatın büyük bölümünün münhasıran dünyevi edebiyat üzerine oturduğu bir ikinci veya ortaokul.⁵ Yükseköğretim kurumlarının imparatorluğun ilk dönemlerinde ancak büyük şehirlerinde mevcut olduğu, IX. yüzyıldan itibaren ise umumiyetle ömürleri kısa olan imparatorların ve -daha nadir rastlanan durumlarda kıdemli yüksek devlet görevlilerinin- inisiyatiflerine bağlı oldukları bilindiğine göre, Bizans İmparatorluğu'nun orta ve son dönemlerinde çocukların eğitiminin asıl yükünü ortaokulların taşıdığı sonucuna varılabilir.

Bizans okulları tek kişinin çekip çevirdiği kurumlardı; küçük eğitim biriminin civardaki toplumsal muhite yansıttığı görüntü veya kanaati de belirleyen bir özel öğretmenin (deyiş yerinde ise) sahasının genişlemesiyle vücut buluyordu. Her ne kadar istisnalar mevcut ise de kaynakların -esas itibarıyla yazışmaların- okunması gösteriyor ki belli bir okulun başarısı (veya başarısızlığı) münhasıran öğretmenin karakterine bağlıydı. Ebeveynleri ve talebeleri cezbeden onun mevcudiyeti ve eğitim-öğretim tarzıydı.⁶

Konstantinopolis'te çocuklar, ebeveynlerin durumlarının böyle bir tahsil ve terbiyenin masraflarını karşılayacak kadar iyi olduğu her yerde okula gidiyorlardı. İlk eğitim seviyesi genellikle *propaideia* diye biliniyordu, altı ila sekiz yaşları civarında başlıyor ve üç ya da dört yıl devam ediyordu. "İlk" okul öğretmenine *grammatistes*, *paidodidaskalos*, *paidotribes* veya *paidagogos* deniyordu. Bu okulların barındıkları yerler hakkında çok az şey bilinmektedir; birçok *grammatistai* aynı zamanda ruhban sınıfının üyeleri olduğu için belli bir mantık silsilesi içinde derslerin büyük ölçüde kiliselerde veya manastırların avlularında verildiği sonucuna varılabilir. Talebeler önce münferiden harfleri, ardından heceleri, tek heceli kelimeleri, alfabe düzeni içerisinde veya tersi sıralamayla sesli ve sessizlerin terkiplerini, bütün sözcükleri ve zamanla yazının tamamını öğrenerek başlıyorlardı. Talebeler *schedaria* diye bilinen, ya taş veya çanak levhalar ya da ahşap tahtalar üzerine alıştırılmalarını yazmak için

4 Konuya dair daha eski bibliyografya Paul Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*, Paris 1971'de bulunur; Paul Speck, *Die Kaiserliche Universität von Konstantinopel*, Munich 1973; Cyril Mango, *Byzantium: The Empire of New Rome*, London 1980, s. 125-148, ayrıca bk. tür. yer., gayet faydalıdır. Ayrıca C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries (1204-ca. 1310)*, Nicosia 1982; Sophia Mergiali, *L'Enseignement et les lettrés pendant l'époque des Paléologues (1261-1453)*, Athens 1996; Raffaella Cribiore, *The School of Libanius in Late Antique Antioch*, Princeton ve Oxford 2007. Krs. Cavallo, *Lire à Byzance*, s. 23-54; Athanasios Markopoulos, "De la structure de l'école byzantine: le maître, les livres et le processus éducatif", *Lire et écrire à Byzance*, ed. Brigitte Mondrain, Paris 2006, s. 85-96.

5 Nigel G. Wilson, *Scholars of Byzantium*, London 1983, s. 18-27.

6 Robert Browning, "Literacy in the Byzantine World", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 1978, c. 4, s. 39-54, özellikle s. 46; Athanasios Markopoulos, *Anonymi professoris epistulae*, Berlin ve New York 2000, s. 7*.

taş kalem kullanıyorlardı. En iyi levha türü balmumuyla kaplanmış olanıydı. Ucuz levhalar sadece ince bir çamur ya da kum tabakasıyla kaplanmış olabiliyordu; talebeler alıştırmalarını bunların üzerine turnaklarıyla çiziyorlardı. Temel ders kitapları, başka metinler de kullanılmakla beraber, *Mezmurlar Kitabı*'ydi. Kitapların çok pahalı oldukları hesap edilecek olursa talebelerin dersleri metni yüksek sesle okuyarak ve ardından tekrarlayıp ezberleyerek yaptıkları düşünülebilir. Aritmetik için çocuklar parmaklarını sayıyor veya temel hesaplamaları yapmak için taşları kullanıyorlardı; bundan başka bir hesap aygıtı, yani üzerinde sayılara karşılık gelen oyukların bulunduğu bir tahta kullandıkları da varitti. Bizans İmparatorluğu'nun sonlarına kadar Grek sayı sisteminin kullanımı yaygın bir tatbikat olarak kaldığı için *grammatistes*, çocukların sayıları kendisine hesap tahtası üzerindeki uygun oyukları işaret ederek göstermelerini istiyordu.

Aynı zamanda *maistor* da denilen *grammatikos* orta eğitim seviyesinden, on bir ila on dört yaşlarında başlayan ve umumiyetle en az dört yıl süren ünlü *enkyklios paideiadan* sorumluydu. Ortaokullar genellikle Konstantinopolis'in merkezindeki binaları mesken tutarlardı. Talebeler bütün günlerini okulda geçirirlerdi ve aileleri okulun bulunduğu mahallerde ikamet etmeyen çocuklar için genellikle yatılı barınma imkânları mevcuttu. Sınıfa devam mecburiydi; X. yüzyılın ortalarında Konstantinopolis'te böyle bir okul kurmuş olan ismi bilinmeyen bir öğretmen, bir keresinde okulda olduğunu zannettiği oğlunu pazar yerinde arkadaşlarıyla ötücü kuşlar için pazarlık yaparken görmüş olan öfkeli bir babanın ziyaretine gelişini kaydeder.⁷ Bu isimsiz mektupların alıcılarından hareketle bu öğretmenin sarayla, yüksek devlet memurlarıyla, keza ruhban sınıfıyla da sıra dışı münasebetlere sahip olduğu sonucuna varılabilir; hatta patrikhanenin, onun okulunu zaman zaman mali yardımlarla desteklediği anlaşılmaktadır.⁸

Akranların eğitimi, eğitim sisteminin büyüleyici metodolojik bir özelliğidir ve yukarıda sözü geçen isimsiz öğretmenin mektuplarında bundan söz edilir. Bu durumda bir grup öğrenciye, muhtemelen okul, başka türlü verimli bir şekilde idare edilemeyeceği için, eğitim görevleri devredilir. İsimli mektupların muhteviyatının mukayeseli tetkiki eğitim görevlerinin üstlenilmesine ilave olarak -ki bu muhtemelen okulun daha küçük çocuklarına ders verilmesinden ibaretti- *ekkritoi tes scholes* veya

epistatountesin kurumsal karar alma sürecinde görüş ya da kanaat belirtme hakkının da olduğuna işaret eder.⁹ Bu önemli tanıklık Athoslu Athanasios'un *Hayat*'i ile de desteklenir. Burada hem öğretmenler arasında bir hiyerarşi olduğundan hem de bu hiyerarşi içerisinde öğretmenlerin terfisiyle ilgili rey beyan etme hakkına sahip öğrencilerden söz edilir.¹⁰ Bununla beraber kaynakların Bizans tarihinin son döneminde okul içi mukayeseli teşkilat yapısından söz etmemesi kayda değerdir.

Orta eğitim seviyesinde müfredat; dilbilgisi, belagat [retorik] ve felsefe *triviumundan* ve aritmetik, müzik, geometri ve astronomi *quadriviumundan*^{11*} teşekkül ediyordu. Homeros (başta *İlyada* ve ancak ikinci derecede önem atfedilen *Odysseia* olmak üzere) dışında, *Triviumun* temel metinleri¹² dokuz Bizans tragedyası olarak bilinenler, her bir tragedya yazarının üç eseri (Aiskhylos'un *Persler*, *Zincire Vurulmuş Prometheus* ve *Thebai'ye Karşı Yediler*; Sofokles'in *Aias*, *Elektra* ve *Kral Oidipus*, Euripides'in *Hekube*, *Orestes* ve *Fenikeli Kadınlar*), Aristofanes'in üç komedyası (*Servet*, *Bulutlar*, *Kurbağalar*), Hesiodos, Pindaros ve Theokritos'tan pasajlar, Platon'un diyalogları, Lukianos, Ksenophon'un öteki eserlerinden alınma parçalarla birlikte, *Kyropaedia*,^{13**} Demostenes ve Isokrates'in konuşmaları, Philostratus, Davud Peygamber'in "Mezmurlar"¹, Nazianzoslu Gregorios'un şiirleri vesair malzemelerdi. Dionysios Thrakseios'un *Tekhne grammatike*'si Bizans İmparatorluğu dönemi boyunca dilbilgisi tedrisatının en başta gelen muhtasarı olarak kaldı. Ayrıca İskenderiyeli Theodosios'un *Canonları* [Kilise Babalarının Metinleri] ve Georgios Khoiroboskos'un dilbilgisi kitabı da yaygındı.¹⁴ X. yüzyılın sonlarından itibaren *schedographia* ("eskiz", "taslak" anlamına gelen *schedostan*) diye bilinen yeni bir

9 Markopoulos, *Anonymi professoris epistulae*, s. 8*-9.*

10 Jacques Noret, *Vitae Duae Antiquae Sancti Athanasii Athonitae*, Louvain 1982, 15.1-5-14. 1-5, s. 8-9.

13 * [Tabirler ve Grek eğitim geleneği içindeki yeriyle ilgili olarak Türkçede bkz. T. Davidson, *Gereklerde Eğitim Düşüncesi*, İstanbul 2010.]

12 *Grammatikos* okulundaki müfredatla ilgili olarak bkz. Lemerle, *Premier humanisme*, s. 100-102, 132; Wilson, *Scholars*, s. 18-27; Criore, *The School of Libanius*, s. 147-155; Guglielmo Cavallo, "Le pratiche di lettura", *La bizantina*, ed. Guglielmo Cavallo, Rome 2004, s. 569-603, özellikle s. 571.

13 ** [: Ksenophon, *Kyros'un Eğitimi*. Muhtevası ve kıymetlendirilmesi için bkz. Davidson, *Greklere Eğitim Düşüncesi*.]

14 Robert H. Robins, *The Byzantine Grammarians. Their Place in History*, Berlin ve New York 1995; Jean Schneider, *Les traités orthographiques grecs antiques et byzantins*, Turnhout 1999.

7 Markopoulos, *Anonymi professoris epistulae*, nr. 69, s. 62-65.

8 Markopoulos, *Anonymi professoris epistulae*, s. 4* vd., 16* vd.

öğretim tekniği geliştirildi; buna göre öğretmen talebeye bir cinas ve bilmeceler terkibi aracılığıyla heceleme ve dilbilgisi kurallarını öğretiyordu. *Schedographianın* yaygınlığı dönemin entelektüel kamuoyu nezdinde neredeyse en yüksek noktaya ulaşacaktır ve yaz başlarında yapılan *schede* yoklamaları tatbikatına başlanmasının hemen ardından resmî bir hüviyet kazandı.¹⁵

Retorik, [Belagat] Bizans eğitiminin ikinci aşamasının en önemli cüzü olarak görülüyordu. *Grammatikos*'un en önemli öğretim aracı *progymnasmata* diye bilinen alıştırmalardı; bunlar öğrenciyi muhtelif konular üzerine kısa metinler kaleme almaya hazırlamayı hedefliyordu. Mitoslardan alınma hikâyeler, yaygın deyişler, tarihî veya mitolojik karakterlere methiyeler veya zıt nitelikleri haiz kişi ve olaylar arasında mukayese (bunlar da yine genellikle mitologyadan alınıyorlardı) bu konulardandı. *Ethopoia*, yani belli bir karakterin taklidi ve *ekphrasis*, bir sanat eserinin, binanın vb. tasviri *progymnasmatanın* en yaygın formları arasındaydı. Konunun temel ders kitabı, her ne kadar muhtelif Bizanslı yazarlar eseri üzerine yorumlar yazmışlarsa da, Tarsuslu Hermogenes'in kiydi (*Staseis Üzerine* ve *Tasavvurlar Üzerine*). Başka şeylerin yanı sıra kısmi bir retorik hülasası da sunan Aftonios'un *Progymnasmata'sı*,¹⁶ keza Joseph Rhakendytes'in *Encyclopedia'sı* da çok ünlüydü. Matematik ya münferit bir ders veya gökbilimle irtibatlı olarak öğretiliyordu. Bütün Bizans dönemi boyunca en fazla rağbet edilen ders kitabı, Gerasalı Nikomakhos'un kaleme aldığı kitaptı (I-II. yüzyıl), fakat Metrodoros'un matematik epigramlar dizisi de yaygın olarak kullanılıyordu. Geometri bu hüviyetiyle Bizans okullarında çok fazla gelişmemişti. Her ne kadar kadim zamanlardan itibaren eserlerine eklenmiş bol miktarda yorum ve zeyiller de kullanılıyorduydu da Euklides

¹⁵ Ioannis Vassis, "Graeca sunt, non leguntur. Zu den schedographischen Spielereien des Theodoros Prodomos", *BZ*, 1993-94, c. 86-87, s. 1-19; Ioannis D. Polemis, "Philologische und historische Probleme in der schedographischen Sammlung des Codex Marcianus gr. XI, 31", *Byzantion*, 1997, c. 67, s. 252-263; Niels Gaul, "Ἀνασσα Ἄννα σκόπει- Fürstin Anna bedenke! Beobachtungen zur Schedo- und Lexikographie in der spätbyzantinischen Provinz", *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie*, ed. Lars Hoffmann ve Anuscha Monchizadeh, Wiesbaden 2005, s. 663-705; Marina Loukaki, *Discours annuels en l'honneur du patriarche Georges Xiphilin*, Paris 2005, s. 49-50.

¹⁶ Retorik eğitimi ile ilgili olarak bkz. George L. Kustas, *Studies in byzantine rhetoric*, Thessaloniki 1973, s. 5-26, ayrıca bk. tür. yer.; Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, Munich 1978, c. 1, s. 74-132, 170-188; Criore, *The School of Libanius*, s. 90, 196, ayrıca bk. tür. yer.; E. Jeffreys (ed.), *Rhetoric in Byzantium*, Aldershot 2005 ve yakın zamanlarda, Elizabeth Jeffreys, "Rhetoric", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, s. 827-837.

temel vasfını koruyordu. Gökbilim [*astronomia*] ve yıldızbilim [*astrologia*] arasındaki sınır her zaman açık değildi, fakat Bizanslılar Konstantinopolis'in düşüşüne yakın dönemlerde bu konuyla yoğun biçimde ilgileniyorlardı. Aratos'un *Phainomena'sı* ve Autolykos, Euklides ve Theodosios'un bir grup küçük eseriyle birlikte Ptolemaios'un *Matematik Derlemesi* [*He mathematike syntaksis*] de sık sık başvurulan bir başka metindi. *Quadrivium* ile ilgili, Diofantos'u yorumlayan Georgios Pakhymeres'in (d. 1242-ö. 1310) *Tetrabiblos'u* da dâhil çok sayıda önemli nazari eser derlenmiştir.¹⁷

Öğretmenlerin çekirdek müfredatın tamamını, bilhassa *quadriviumu* öğretip öğretmedikleri hakkında bir fikre sahip değiliz. Kaynaklar bize bu bakımdan çok az yardım ediyor, günümüze kalan izahat ve rivayetler de tam değildir. Yukarıda sözü edilen isimsiz öğretmenin mektupları *Khoirobotos*'tan dolayı olarak söz etmesi ve okul müfredatı hakkında çok az şey söylemesi bakımından kendine özgü bir hüviyet arz eder; buna mukabil Konstantinopolis okulları hakkında en sert tabirlerle yürütülen tartışma ve çekişmeleri tafsilatıyla verir, kendi mali durumu hakkında dokunaklı bir tablo çizer.¹⁸ XI. yüzyıl rivayetleri de farklı değildir; Ioannes Mauropous'un çalıştığı (ykl. d. 1000-ö. 1075/1081) okullar hakkında hemen hiçbir şey bilmeyiz; aynı şey annesine *enkomionu* okul hayatındaki farklı dönemleri sıralayan Mikhael Psellos (d. 1018-ö. 1081 sonrası [?]) hakkında da geçerlidir.¹⁹ Bununla beraber kardeşi Ioannes'in hatırasına Nikolas Mesarites (d. 1163/1164-ö. 1214 sonrası) tarafından kaleme alınmış olan kitabe ve aynı yazarın Kutsal Havariler okuluna dair tasviri gibi, başka bazı metinler XII. yüzyılda talebelerin hayatıyla ilgili bazı ilginç bilgiler sunar.²⁰ Nihayet Kıbrıslı Patrik Gregorios'un (d. 1241-ö. 1290) öz yaşam öyküsü XIII. yüzyıl okullarına ve ilk olarak İznik'te (Nikaia) ardından VIII. Mikhael Palaiologos tarafından yeniden ele geçirilmesinden (1261) sonra Konstantinopolis'te okutulan malzemeye

¹⁷ Anne Tihon, "Numeracy and Science", *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, s. 803-819.

¹⁸ Markopoulos, *Anonymi professoris epistulae*, s. 4*-10*.

¹⁹ Anthony Kaldellis, *Mothers and Sons, Fathers and Daughters: The Byzantine Family of Michael Psellos*, Notre Dame 2006, s. 29-109.

²⁰ August Heisenberg, "Neue Quellen zur Geschichte des lateinischen Kaisertum und der Kirchenunion: I. Der Epitaphios des Nikolaos Mesarites auf seinen Bruder Johannes", *Sitzungsber. d. Bayer. Akademie der Wissenschaften. Philosoph.-philol. und historische Klasse*, 1922, c. 5, s. 3-75; Glanville Downey, "Description of the Church of the Holy Apostles at Constantinople", *Transactions of the American Philosophical Society*, 1957, c. 47, s. 855-924.

son derece özel bir yaklaşım sunar. Gregorios kendisi de ders vermiş ve hem mesleki hem seçtiği meslek hakkında bilgi veren eserler kaleme almış, ilgileri son derece geniş olan bir adamdı; el yazmalarını toplayıp istinsah ederek -ki bunların en azından bir kısmı eğitim amaçları için kullanılmıştır- Geç Bizans döneminde tedrisat sistemine katkıda da bulunmuştur.²¹

Schedographia bir tarafa bırakılacak olursa, okul müfredatı bunun dışında başka bir değişime maruz kalmadı. Özellikle Geç Bizans'ta öğretmenlerin en başta gelen karakteristiği meslekleriyle ilgili vücuda getirdikleri çok sayıda eserdir (el kitapları, derlemeler, standart metinler üzerine yorumlar vb.). Bu gelişmenin belki de en iyi örneği çok ve çeşitli ilgileri olan bir bilgin, Maksimos Planoudes'ti. Kitapların kaderine dair geniş bir tecrüsele birlikte matematik ve coğrafya bu geniş ilgilerin arasında en başta gelen yeri alıyordu. Müstensihliği ve velut tarzda kaleme aldığı ciltlerin müellifliğinden başka Planoudes, aynı zamanda kitapları ciltlemede de bir uzmandı.²²

Her ne kadar günümüz üniversitelerinin yapılarıyla aralarında çok az benzerlik bulunsa da Bizans'ta "yüksek eğitim" mevcuttu. Kadim zamanlarda veya Byzantion'da tabirin günümüzde kullanılan hususi anlamında yüksek eğitim kurumları mevcut değildi. İmparatorluk Roma dönemlerinden itibaren devlet aygıtının kurmay kadrosunu teşkil edecek olanların eğitimini, bilgi veren ve vergi muafiyeti gibi, sırf amme menfaati maksadına matuf özel imtiyazlara sahip olan belli sayıdaki kamu görevlileri eliyle yürütüyordu.²³ Bu Geç Antikite'nin ünlü okullarının eğitiminin en azından VI. veya VII. yüzyıllara kadar engellenmeyen faaliyetine bağlı olarak kendiliğinden yayılmasıyla gerçekleşti. Söz konusu okullar, tedrisatlarını belli çalışma alanları: Atina okulu Platon felsefesi ve genellikle Yeni-Platoncu

²¹ Immaculada Pérez Martin, *El patriarca Gregorio de Chipre (ca. 1240-1290) y la transmisión de los textos clásicos en Bizancio*, Madrid 1996, tür. yer.; Sofia Kotzabassi, *Die handschriftliche Überlieferung der rhetorischen und hagiographischen Werke des Gregor von Zypern*, Wiesbaden 1998, tür. yer.; Kotzabassi, "Gregorios Kyprios as Reader and Critic", *Realia Byzantina*, ed. Sofia Kotzabassi ve Giannis Mavromatis, Berlin ve New York 2009, s. 75-88.

²² Constantines, *Higher Education in Byzantium*, s. 66-89; Wilson, *Scholars*, s. 230-241; Robins, *Byzantine grammarians*, s. 201-235; Mergiali, *L'enseignement et les lettrés*, s. 34-42; Edmund Fryde, *The Early Palaeologan Renaissance (1261-ca?. 1360)*, Leiden-Boston-Cologne 2000, s. 226-267; Immaculada Pérez Martin, "La 'escuela de Planudes'", *BZ*, 1997, c. 90, s. 73-90; Grammatiki Karla, "Maximos Planoudes: Dr. Bowdler in Byzanz? Zensur und Innovation im späten Byzanz", *Classica et Mediaevalia*, 2006, c. 57, s. 214-238.

²³ Lemerle, *Premier humanisme*, s. 50 vd.

okulun öğretileri, Antakya Okulu retorik, İskenderiye ve Afrodisias okulları daha geniş klasik ve felsefi çalışma alanları üzerinde yoğunlaştırmışlardı. Felsefe aynı zamanda Apameia okulunun tedrisat konusuydu, Kayseri ise seçkin bir kütüphane ve ünlü manastır yazıhanesiyle mücehhez olarak Hristiyan-Yahudi edebiyatı ve fikriyatına dönmüştü.²⁴ Nihayet Berytus ilk zamanlardan itibaren ve hayli yüksek bir seviyede hukuk çalışmalarıyla meşgul ve maruftu. Bütün bu okullar, tıpkı daha önceki ilk iki kademe okullar gibi, zaman zaman devletin veya faaliyet gösterdikleri şehirlerin mali imkânlarıyla desteklenmişlerse de, özel vasıflarını korumuşlardır.²⁵

Her zaman yeterli bilgiye sahip olduğumuz en önde gelen Atina ve İskenderiye okullarının dışında şimdi bu kurumların birçoğunun iç teşkilatları ve çalışma tarzları hakkında bazı bilgilere sahibiz.²⁶ Bazı örnekleri kaydediyorum: MS 354'te Libanios'un idare ettiği Antakya okulundaki müstakbel öğrenciler büyük retorikçinin talep ettiği referans mektupları eşliğinde başvuruda bulunuyorlardı.²⁷ Her ne kadar Libanios büyük önemi haiz olduğunu düşündüğü klasik metinlerin öğretimini üstlenmek üzere çoğu zaman *grammatikoi* istihdam ediyorduysa da, Bizans'ta hemen her yerde olduğu gibi bu okul da bir tek-adam okuluydu. Libanios'un istihdam ettiği öğretim üyelerinin bazıları ya Antakya'da çalışıyor veya kendisinin daha önceki öğrencileri arasından seçiliyordu.²⁸ Okulun işletilmesine yeni mezun öğrencilerden de yardım eden oluyordu. Bu öğrencilerin hatiple şahsi mektuplaşmalarla sık sık bir araya gelmeleri ve yakın temas hâlinde bulunmaları kurumun ve bilhassa Libanios'un kamuoyu nezdindeki itibarının yükselmesine katkıda bulunuyordu.²⁹ Berytus'un hukuk mektebi, Konstantinopolis'teki ile birlikte, Iustinianos (527-565) tarafından 533 yılının *constitutio Omnem*'ine dâhil edilmiş ve ardından her bir yıl boyunca farklı konuların işlendiği beş yıllık sıki

²⁴ Anthony Grafton ve Megan Williams, *Christianity and the Transformation of the Book*, Cambridge Mass. 2006, s. 178 vd., 215 vd., ayrıca bk. tür. yer.

²⁵ Mesela bkz. Ilsetraut Hadot, *Arts libéraux et philosophie dans la pensée antique. Contribution à l'histoire de l'éducation et de la culture dans l'Antiquité*, Paris 2005, s. 217-220, 226, 244, 251, 451-453 ayrıca bk. tür. yer.; Markopoulos, "Education", s. 786, 790.

²⁶ Mesela bkz. Edward Watts, *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*, 2008, tür. yer.

²⁷ Cribiore, *The School of Libanius*, s. 84, 111 vd.

²⁸ Cribiore, *The School of Libanius*, s. 30-37.

²⁹ Cribiore, *The School of Libanius*, s. 104 vd. Cribiore (*The School of Libanius*, s. 97)ye göre Libanios'un 359/60 yılında yirmi sekiz öğrencisi vardı ki bu sayı sair herhangi bir yılın öğrenci sayısından fazlaydı.

bir müfredat benimsemişti.³⁰ Hukuk metinleri Latince okunuyor, aynı zamanda *oikoumenikoi didaskaloi* da denilen *antecessores* [hukuk profesörleri] tarafından yorumlanıyor, ardından da öğrenciler tarafından Grekçeye tercüme ediliyordu; öğrencilerin çoğunun Latinceyi anlamada güçlükleri vardı ve dolayısıyla metinlerin çözülmesi için çoğu zaman öğretmenler araya giriyordu.³¹ Öğrencilerin notlarının yanı sıra *antecessoresin* açıklama metinlerinin de günümüze ulaşmış olması kayda değer bir husustur. Nihayet okul meselelerine iştirak eden öğrenci birliklerinin mevcut olduğuna dair emareler mevcuttur.³²

Eğer taşrada bütün bunlara riayet ediliyorsa Konstantinopolis'te eğitimin durumu hakkında edinilen kanaatleri sağlamlaştırmak amacıyla sıra eğitim tatbikatında bir devlet olarak Byzantion'un yapısının yoklanmasına geldiğinde daha büyük bir dikkat gerektiği açıktır. Şehrin "yüksek" okullar tarihi yoktur, dolayısıyla şehrin ideolojik belirleyicilerinin şekillenmesi için zorunlu olan bir zaman dilimi içinde işlerin istikrarsız bir yapı arz ettiği kuvvetle muhtemeldi. Bununla beraber devletin müdahaleleri her zaman aynı hareket noktasına sahip değildi. Libanios, 340'lar civarında iş aramak için Konstantinopolis'e geldiğinde pazar yerlerinde ders veren "sofistler" ile karşılaşır; bunların eski teamüllere göre resmî makamları ve hüviyetleri vardı, emeklerinin karşılığını devlet veriyordu.³³ Hatta onun da kaydettiği üzere, bu sofistlerden biri derslerini *exhedra* [kapalı toplantı yeri] özel kürsüden veriyordu.³⁴ Libanios'un rakip sofistler arasındaki kavgalara katılması ünlü retorikçinin mahkeme maceralarının yolunu aralamış ve dolayısıyla Konstantinopolis'te kalışı ona bir hayli pahalıya mal olmuştur. Neticede başına gelenler hatibi alalecele kapağı Nikomedeia'ya atmaya zorlamıştır.³⁵ Libanios, muhtemelen

348 ila 355 arasında tekrar Konstantinopolis'e dönmüş, fakat bu ikinci yolculuk, İmparator Konstantinos'un (d. 337-ö. 361) kendisine bol keseden dağıttığı şeref payelerine rağmen, daha önceki nahoş izlenimlerine ancak yenilerini ilave etmiştir.³⁶

Konstantinopolis, İmparator Konstantinos'un döneminde, 355'ten sonra imparatorluğun kültürel başkenti olma yolunda hızla ilerler.³⁷ Bu süreç içerisinde en önemli rolü, imparatorun tavsiyesini içeren bir mektuba istinaden senatoya kabul edilmiş olan Themistios oynamıştır. Mektup retorikçinin atanmasını tafsilatlı olarak anlatır.³⁸ Konstantinopolis'te ders vermesi için Themistios'a yapılan davet Konstantinos'un yeni başkenti, sofistlerin mevcudiyetine rağmen, o zamana kadar mahrum olduğu ilmî/irfani şöhret ve itibarla donatma kararlılığını açıkça yansıtır.³⁹ Şehrin *koinon theatron*da ders veren hatip, Konstantinos'a borcunu çok geçmeden ödeyecektir. 357 yılında -imparatorun Roma'daki *vicennalia* [(hükümrânlık süresini doldurduğu) yirmi yıl şenliği] kutlamaları vesilesiyle⁴⁰- yaptığı ünlü konuşmasında Themistios, Konstantinopolis'e yüklenen yeni rolün esas itibarıyla ilmî/irfani bir hüviyete sahip olduğunu söyler. Şehre yüklenen vazife Grek diliyle klasik geçmişi muhafaza etmek ve onu o zaman bilinen bütün dünyaya yaymaktır. Aynı konuşmada Themistios, metinlerin istinsah edilmesi ve o dönemde yeni başkentte bir kütüphanenin kurulması yolunda yine imparatorun izniyle başlatılmış olan çalışmalarını alkışlar.⁴¹

Themistios'un Konstantinopolis'te değişik bakımlardan anlamlı bulunuşu ve yeni başkentin eğitim meseleleri ve entelektüel hayatı üzerindeki -her zaman imparatorluk korumasının güvenli ağı içinden- tesirinin İmparator II. Theodosios (d. 408-ö. 450) tarafından Konstantinopolis'te *Pandidakterion*'un kuruluşunu büyük ölçüde kolaylaştırmış olduğu açıktır. Bu hiç kuşkusuz

30 Troianos, *Peges*, s. 99 vd., özellikle s. 101, nr. 22.

31 Spyros Troianos, *E ellenike nomike glossa*, Athens-Komotini 2000, s. 27 vd.

Ayrıca bkz., Averil Cameron, "Old and New Rome: Roman Studies in Sixth-Century Constantinople", *Transformations of Late Antiquity. Essays for Peter Brown*, ed. Philip Rousseau ve Manolis Papoutsakis, Aldershot 2009, s. 15-36; Athanasios Markopoulos, "Roman Antiquarianism: Aspects of the Roman Past in the Middle Byzantine Period (9th-11th Centuries)", *Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies, London 21-26 August, 2006, Plenary Papers*, Aldershot 2006, c. 1, s. 277-297, özellikle s. 280-281.

32 İhtiyatı elden bırakmamak kaydıyla her zaman bkz. Paul Collinet, *Histoire de l'École de droit de Beyrouth*, Paris 1925, s. 92 vd., 105 vd.; Lemerle, *Premier humanisme*, s. 51, 85-87; Troianos, *Peges*, s. 100 vd., 104-108, geniş bir bibliyografya ile birlikte.

33 Criore, *The School of Libanios*, s. 60-61.

34 *Exhedra* için bkz. W(illiam) L(oeke), *Oxford Dictionary of Byzantium*, c. 2, s. 769.

35 Criore, *The School of Libanios*, s. 61.

36 Gilbert Dagron, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris 1984, s. 222.

37 Lemerle, *Premier humanisme*, s. 54 vd.

38 Gilbert Dagron, "L'Empire Romain en Orient au IVe siècle et les traditions politiques de l'Hellénisme. Le témoignage de Thémistios", *Travaux et Mémoires*, 1968, c. 3, s. 1-242, özellikle s. 60 vd.

39 Lemerle, *Premier humanisme*, s. 55 vd.; Dagron, *Naissance d'une capitale*, s. 125-127, ayrıca bk. tür. yer.

40 Dagron, "Le témoignage de Thémistios", s. 205 vd.

41 Lemerle, *Premier humanisme*, s. 56-60; J. Vanderspool, *Themistios and the Imperial Court*, Ann Arbor 1995, s. 96-100; Anthony Kaldellis, *Hellenism in Byzantium. The Transformation of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge 2007, s. 72 vd.

kurumsal bir yenilikçi ve açılışı 425'te yapılmıştır;⁴² Byzantion bir devlet olarak ilk defa yeni bir eğitim politikası ve mevcut olana (bütünüyle özel okullara dayalı tedrisat, ihtiyatlı devlet desteğiyle eğitim vb.) muvazi yeni bir sistem kurma hedefiyle ilim irfan meselelerine el atar. Bu örneği görülmemiş okulun münhasıran devlet yönetimi için kamu görevlileri yetiştirme gayesi güttüğü vurgulanmalıdır.⁴³ 357'de Themistios'un Grek dilinin teşvikine dair teklif ettiği önerinin, Grekçe ve Latince için hemen hemen eşit sayıda öğretmeni barındıran bu yeni müesseseyle hayata geçirilmiş olması anlamlıdır.⁴⁴ İmparatorluğun IV. yüzyılda Grekçe ve Latince arasında bir rekabet -ki buna münhasıran, Grekçe konuşanların devlet aygıtında bir mesleki geçmişe sahip olduktan sonra Latince öğrenmeye yönlendirilmeleri yol açmıştır- yaşamış olması bu noktada ayrıca kayda değerdir.⁴⁵ Bununla beraber I. Theodosios'un ölümünden (ö. 395) ve müteakiben imparatorluğun bölünmesinden sonra yeni bir dil sınırı oluşturuldu ve muhtelif toplum katmanlarının müteakib tercihleriyle telif edildi. Dolayısıyla başlangıçtaki *Pandidakterion*'un kendine gaye edindiği biri Grekçe diğeri Latince olmak üzere *iki* "resmî" dilli, *tek* bir devlete sahip olma temayülü gitgide geriledi ve uzmanlarca yaygın olarak kabul edildiği üzere zaman içinde bütünüyle terk edildi.⁴⁶

Herakleios'un hükümlerlik döneminin (610-641) ardından *Pandidakterion*'un varlığını sürdüremediği neredeyse kesindir.⁴⁷ Bundan sonra devlet "yüksek" eğitim alanında başka bir girişimde bulunmayacaktır ve *constitutio Omnem* bir tarafa bırakılacak olursa bir sonraki devlet girişimi, Magnaura okulunun kurulması (855) için iki yüzyıldan fazla bir zaman geçmesi gerekecektir. Devlet siyasetindeki değişimin arkasındaki sebepler Iustinianos dönemine kadar gider. Helenlik ve Hristiyanlığın birbirine taban tabana zıt ancak yine de birbiriyle telifi kabil iki dünya görüşü olarak ele alınmasını öngören daha önceki

⁴² *Codex Theodosianus*, 14.9.3=Codex Justinianus, 11.19.1.

⁴³ Lemerle, *Premier humanisme*, s. 64; A(lexander) K(azhdan), "University of Constantinople", *Oxford Dictionary of Byzantium*, c. 5, s. 2145.

⁴⁴ Lemerle, *Premier humanisme*, s. 63-64; Wilson, *Scholars*, s. 49 vd.

⁴⁵ Bkz. Gilbert Dagron, "Aux origines de la civilisation byzantine: Langue de culture et langue d'état", *Revue Historique*, 1969, c. 241, s. 23-56; Bruno Rochette, *La latin dans le monde grec. Recherches sur la diffusion de la langue et des lettres latines dans les provinces hellénophones de l'empire romain*, Brussels 1997, s. 150 vd.

⁴⁶ Markopoulos, "Roman Antiquarianism", s. 280-281, konuyla ilgili tam bir bibliyografya ile birlikte.

⁴⁷ Lemerle, *Premier humanisme*, s. 77 vd.

devlet dogması⁴⁸ (Themistios tarafından bir kez daha esaslı bir şekilde elden geçirilip biçimlendirilecektir) bu dönemde Iustinianos'un istisna tanımayan *tek* dil, *tek* devlet - Iustinianos gibi ateşli bir Latince âşığı olan bir imparator için kaba olmakla beraber gerçek buydu- ve *tek* din dogmasının yolunu hazırlar. Böylece 529'da Iustinianos putperestleri, sapkınları ve Yahudileri eğitim ve öğretimden men eden ünlü fermanını yayınlar; VI. yüzyılın başından itibaren burada felsefe dersleri vermeyi sürdüren Damaskios'un mevcudiyetine rağmen gittikçe ilerleyen gerileme belirtileri gösterse de Atina okulunun fiilen kapanması işte o zaman gerçekleşir.⁴⁹ Sonuçta ilk yüzyılların eğitiminin en önemli unsuru olan araştırma geriler; hukuk mekteplerinin *antecessoresinin* yerini hukuk teorisinden ziyade retoriğe yakın olan *scholastikoi* alır;⁵⁰ her şey sistemleştirilir; öğretmenler yüzyıllardır sahip oldukları vergi muafiyetlerini yitirirler, edebî neşriyat neredeyse denetim altına alınır.⁵¹

Iustinianos'un eğitim ile ilgili sert bir şekilde tatbik edilmiş olan müessesevi kararlarından sonra Byzantion'u daha genel manada ilim irfan dünyasına bağlayan göbek bağı kendi eliyle kestiğini iddia etmek bu dönemlerin gerçekliğini tahrif etmek olacaktır. Öte yandan VII. yüzyıldan itibaren kaynaklarımızın neredeyse tamamen kurduğuna kuşku yoktur ve yüksek eğitime, hatta hangisi olursa olsun, eğitimin her seviyesine dair bilgi bulmak güçtür. Bununla beraber taşradan ziyade şehirlerde sınırlı, muayyen bir seçkinler zümresinin eğitim düzeyi yüksek kalır, çünkü başta azizlerinin yaşam öykülerinin derç edildiği metinler olmak üzere çok sayıda belge ve tanıklıklardan çıkarılabileceği gibi, tedrisat sistemi dağılmamıştır.⁵² Her hâlükârda ele aldığımız döneme dair dağınık malumat yeni kurumların ortaya çıkmadığını teyit etmektedir. Bundan başka Herakleios'un hükümlerlik yıllarının ardından uzun bir zaman Byzantion'u kısıkaçı içerisine almış olan büyük buhran döneminin eğitim üzerinde derin bir

⁴⁸ Dagron, "Le témoignage de Thémistios", s. 163-186; ayrıca bkz. Vanderspool, *Themistius and the Imperial Court*, s. 138-139.

⁴⁹ Joëlle Beaucamp, "Le philosophe et le joueur. La date de la "fermeture de l'école d'Athènes"", *Travaux et Mémoires*, 2002, c. 14, s. 21-35; Edward Watts, "Justinian, Malalas, and the End of Athenian Philosophical Teaching in A. D. 529", *Journal of Roman Studies*, 2004, c. 94, s. 168-182, özellikle s. 169.

⁵⁰ Troianos, *Peges*, s. 147-148 vd.

⁵¹ Claudia Rapp, "Literary Culture under Justinian", *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, ed. Michael Maas, Cambridge 2005, s. 376-397, özellikle s. 392 vd.

⁵² Lemerle, *Premier humanisme*, s. 98-99.

tesiri olmuştur. Bu dönemde imparatorluğun maruz kaldığı büyük toprak kayıpları devleti İskenderiye gibi hâlen sahip olduğu yüksekokullardan mahrum bırakır, beri taraftan tabii afetler ve salgın hastalıklar bu süreci hızlandırmaya başlar; MS 551 depremi Berytus'un hukuk mektebini yok eder,⁵⁵ daha sonraki bir deprem Afrodiasias'ı yerle bir eder⁵⁴ ve son olarak 551 yılındaki veba salgını Konstantinopolis'in hukuk mektebinin kapanışını ardında bırakmış olabilir.⁵⁵

Yüksekokulların yokluğu *enkyklios paideia*, *grammatikoi* marifetiyle işletilen okullarca doldurulmuştur. Bu sessiz ıslahat teşebbüsü şartların bir zorlamasıydı: yani şehirlerin terk edilmesi, bunun sonucunda devletin yeniden yapılanması, fakat aynı zamanda (biraz sonra) daha önce alınmış fakat hâlâ uygulanan kararlarla irtibatlı ikonoklazm [*eikonoklastes*: tasvir kırıcı] hareketi o zamana kadar farklı yapılarla işlemiş olan bir devlette bütünüyle yeni şartlar meydana getirmiştir. Neredeyse değişmez şekilde tek öğretmene dayanan bu okulların esas itibarıyla eğitim hiyerarşisinde “irtifa kaydettiğini” ve ülkenin entelektüel hayatında yüksek eğitimin yokluğunun doğurduğu boşluğu doldurmaya çalıştığını ve büyük ölçüde bunda muvaffak olduğunu söylemek mübalağa olmayacaktır.⁵⁶ Teşekkülünü tamamlamış bir *enkyklios paideia* okulunun iç yapısının eski yüksekokullarinkine oldukça benzer olduğu kaydedilmeli; en azından mezkûr isimsiz öğretmenin mektuplarından dışarıya sızan havadan çıkarılabilen budur. O dönemde başkentte bu düzeyde bir okulun mevcudiyetini haklı çıkarmaya çalışırken Lemerle eğitimi içtimai terakki ve şehir toplumunun yüksek zümreleri arasına girmek için kullanmış olan bir *couche sociale urbaineden* söz eder.⁵⁷ Bu isabetli değerlendirme hemen hemen aynı zamanlarda başkentte muhtemelen benzer bir yapıya sahip başka okulların mevcudiyetiyle doğrulanır.⁵⁸ Beri taraftan şu da kaydedilmelidir ki ikonoklazm (843) hareketinin sona ermesinden kısa bir süre sonra imparatorluk bir tedbir olarak, *caesar* Bardas tarafından kurulan, Magnaura okulu formunda daha yüksek bir “devlet” müessesesinin tesisini uygun bulmuştur.⁵⁹

⁵³ Troianos, *Peges*, s. 147.

⁵⁴ C(live) F(oss), *Aphrodisias, Oxford Dictionary of Byzantium*, c. 1, s. 128.

⁵⁵ Troianos, *Peges*, s. 101, nr. 21.

⁵⁶ Markopoulos, “De la structure de l'école byzantine”, s. 86.

⁵⁷ Lemerle, *Premier humanisme*, s. 256.

⁵⁸ Lemerle, *Premier Humanisme*, s. 256-257 vd.

⁵⁹ Lemerle, *Premier humanisme*, s. 159-160, 165-167, ayrıca bk. tür. yer.; Speck,

İkonoklazm hareketinin dogmatik belirsizlik içinde geçen uzun yıllarından kurtulduktan sonra bu yeni tesisin mezunlarıyla kendi seçkinler zümresini oluşturmak üzere ilk adımlarını atan acaba aynı *couche sociale* [içtimai tabaka] olabilir miydi? Bilhassa Magnaura'nın imparatorluğun yüksek tabakasından bir memur tarafından kurulması Matematikçi Leon'un okulun başına atanmasıyla birlikte düşünülecek olursa bu, ihtimalden daha büyük bir kesinlik arz eder. Leon'un ikonoklazm hareketi içindeki geçmişi ne onun geniş çaplı kabulünü azaltmış, ne de gözü çok yukarılarda olan bu kurumun dizginlerini eline almasını önlemiştir.⁶⁰ Kaynaklarımız (felsefe dersleri veren) Leon'a katılan ve özel öğretim görevleri olan üç öğretmenden söz eder: Leon'un bir talebesi Theodore geometri dersleri veriyordu; gökbilim dersleri Theodegios'a, dilbilgisi dersleri de ünlü Kometas'a verilmişti. Metinler Magnaura'nın hiçbir masraftan kaçınılmaksızın cömertçe kuruluşunun bizzat Bardas tarafından gerçekleştirildiğini kaydeder.⁶¹

Leon'un ölümünden sonra (869'dan sonra) Magnaura'nın bütün izleri kayboldu ve okulun daha sonra herhangi bir müddet zarfında faaliyetini sürdürdüğüne dair hiçbir delil yoktur.⁶² Öyle görünüyor ki X. yüzyılın ikinci yarısından sonra işler yeniden değişmiştir, Konstantinopolis'te bu dönem civarında yukarıda sözü edilen isimsiz öğretmenin okulu faaliyet gösteriyordu. Theofanes Kontinuos'a göre, İmparator VII. Konstantinos Porfirogennetos (945-959) yüksek eğitim sistemini seçkin öğretmenleri iş başına getirerek yeniden teşkilatlandırmaya karar verdi: *protospatharios* Konstantinos felsefe, İznikli Aleksanderos retorik, Patrik Nikeforos geometri, *asekretis* Gregorios gökbilim dersleri verecekti. Bu karar ve tatbikatıyla birlikte, vekayinamelerin coşkuyla işaret ettikleri gibi, hem öğretmenlere hem öğrencilere mali destek sağlayan imparator, Bardas'ın Magnaura ile yaptığına benzer şekilde, Roma Devleti'ni bilgeliğiyle yüceltmıştır.⁶³

Kaiserliche Universität, s. 10-15 ve tür. yer.; Alan Cameron, *The Greek Anthology from Meleager to Planudes*, Oxford 1993, s. 308-311; Patricia Varona Codeso, *Miguel III (842-867) Construcción histórica y literaria de un reinado*, Madrid 2009, s. 141 vd.

⁶⁰ Leo ile ilgili olarak Lemerle ve Speck'in kaydettiklerinden ayrı olarak bkz., P.

Magdalino, *L'Orthodoxie des astrologues. La science entre le dogme et la divination à Byzance (VII-XIVe siècle)*, Paris 2006, s. 65-68 ve tür. yer.; Kaldellis, *Hellenism in Byzantium*, s. 182-185 ve tür. yer.; Niketas Siniosoglou, *Radical Platonism in Byzantium. Illumination and Utopia in Gemistos Plethon*, Cambridge 2011, s. 64 vd.

⁶¹ Genesis 69, 55-70, 67 (Thurn); Theophanes Continuatus 192, 16-23 (Bonn).

⁶² Speck, *Kaiserliche Universität*, s. 22 vd.

⁶³ Theophanes Continuatus 446, s. 1-22.

İmparatorun ölümünden sonra varlığını sürdüren Porphyrogenetos “okul”u hakkında hiçbir kaynakta bahis yoktur. Şahsi kanaatim o yödedir ki bütün meseleyi sahibi ortadan çekildikten sonra yüzüstü bırakma yönündeki eski tatbikat bu durumda da takip edilmiştir, çünkü daha sonraki imparatorların hiçbiri okulun faaliyeti ve işleyişine dair ciddi alaka göstermemişlerdir.

Byzantion’da bir yükseköğretim kurumunun ihdasına dair son teşebbüs Nisan 1047 tarihli çok önemli *novellasıyla* XI. Konstantinos Monomakhos’tan (1042-1055) geldi. Bu metinle; biri felsefe diğeri hukuk olmak üzere iki “yönelim”i bulunan daha önceki Michael Psellos ve Ioannes Ksifilinos (özel) okulu ayrı okullara bölündü. Psellos’un riyasetinde bir felsefe okulu, Ksifilinos’un nezaretinde bir hukuk mektebi.⁶⁴ Mamafih, bu kurumların hem kuruluş yılları, hem de tesis ve tanzimatı hakkında geniş bir malumata sahip olmakla beraber,⁶⁵ uzun zaman varlıklarını devam ettiremedikleri neredeyse kesindir; hukuk mektebi anlaşılan o ki 1054 yılından sonra faaliyetini sürdürmemiştir.⁶⁶

Müteakip yıllarda ve Konstantinopolis’in düşüşüne kadar yukarıda tasvir edilen türden herhangi bir yüksekokul ortaya çıkmayacaktır. Manzaraya mezkûr isimsiz öğretmenin okuluna benzer çapta okullar egemen olacak ve onun okulu gibi bunların da sarayla yakın bağları olmayacaktır. Yeni ortaya çıkan veya eskilerin devamı olan başka okullar, Georgios Pakhymeres’in felsefe okulu,⁶⁷ Ioannes Argyropoulos’un devlet hazinesinden

tahsis edilen imkânlarla desteklenen tıp mektebi,⁶⁸ 1430 ila 1448 yılları arasında Konstantinopolis’te evinde felsefe dersleri veren George Skholarios’un okulu gibi, özel eğitim hedefi olan okullardır.⁶⁹ İmparatorluğun sonu yaklaşırken eğitim meselelerinde bir çevrim yavaş yavaş fakat istikrarlı olarak kapanışa doğru ilerler görünür ki bu eski tatbikata geri dönüştür.

64 Jacques Lefort, “Rhétorique et politique. Trois discours de Jean Mauropous en 1047”, *Travaux et Mémoires*, 1976, c. 6, s. 265-305, özellikle s. 272-284. Monomachos döneminde eğitim sisteminin yeniden ele alınmasına dair bkz. Wanda Wolska-Conus, “Les écoles de Psellos et de Xiphilin sous Constantin IX Monomaque”, *Travaux et Mémoires*, 1976, c. 6, s. 223-243 ve “L’école de droit et l’enseignement du droit à Byzance au XIe siècle: Xiphilin et Psellos”, *Travaux et Mémoires*, 1979, c. 7, s. 1-107; Paul Lemerle, *Cinq études sur le XIe siècle byzantin*, Paris 1977, s. 193-248 ve yakın zamanlarda Troianos, *Peges*, s. 216-217 ve nr. 7, 256, nr. 68.

65 *Novellanın* muhtevasına göre, *nomophylaxın* -hukuk mektebinin idaresini üstlenen devlet görevlisinin- kuşkusuz Grekçe konuşması gerekir, fakat işini görebilmesi, vazifelerini yerine getirebilmesi için aynı zamanda yeterli derecede Latince de bilmesi lazımdır.

66 Troianos, *Peges*, s. 217.

67 Eleni Pappa, *Georgios Pachymeres. Scholien und Glossen zu De partibus animalium des Aristoteles (cod. Vaticanus gr. 261)*, editio princeps, Athens 2009 ve çok yakınlarda Pantelis Golitsis, “A Byzantine Philosopher’s Devoutness Toward God: George Pachymeres’ Poetic Epilogue to His Commentary on Aristotle’s Physics”, *The Many Faces of Byzantine Philosophy*, ed. Börje Bydén ve Katerina Ierodiakonou, Athens 2012, s. 109-127, tam bir bibliyografya ile.

68 Brigitte Mondrain, “Jean Argyropoulos professeur à Constantinople et ses auditeurs médecins, d’Andronic Éparque à Démétrios Angelos”, *Polypleuros nous. Miscellanea für Peter Schreiner zu seinem 60. Geburtstag*, ed. Cordula Scholz ve Georgios Makris, Leipzig 2000, s. 223-250.

69 Marie-Hélène Blanchet, *Georges-Gennadios Scholarios (vers 1400-vers 1472)*, Paris 2008, s. 478 vd.